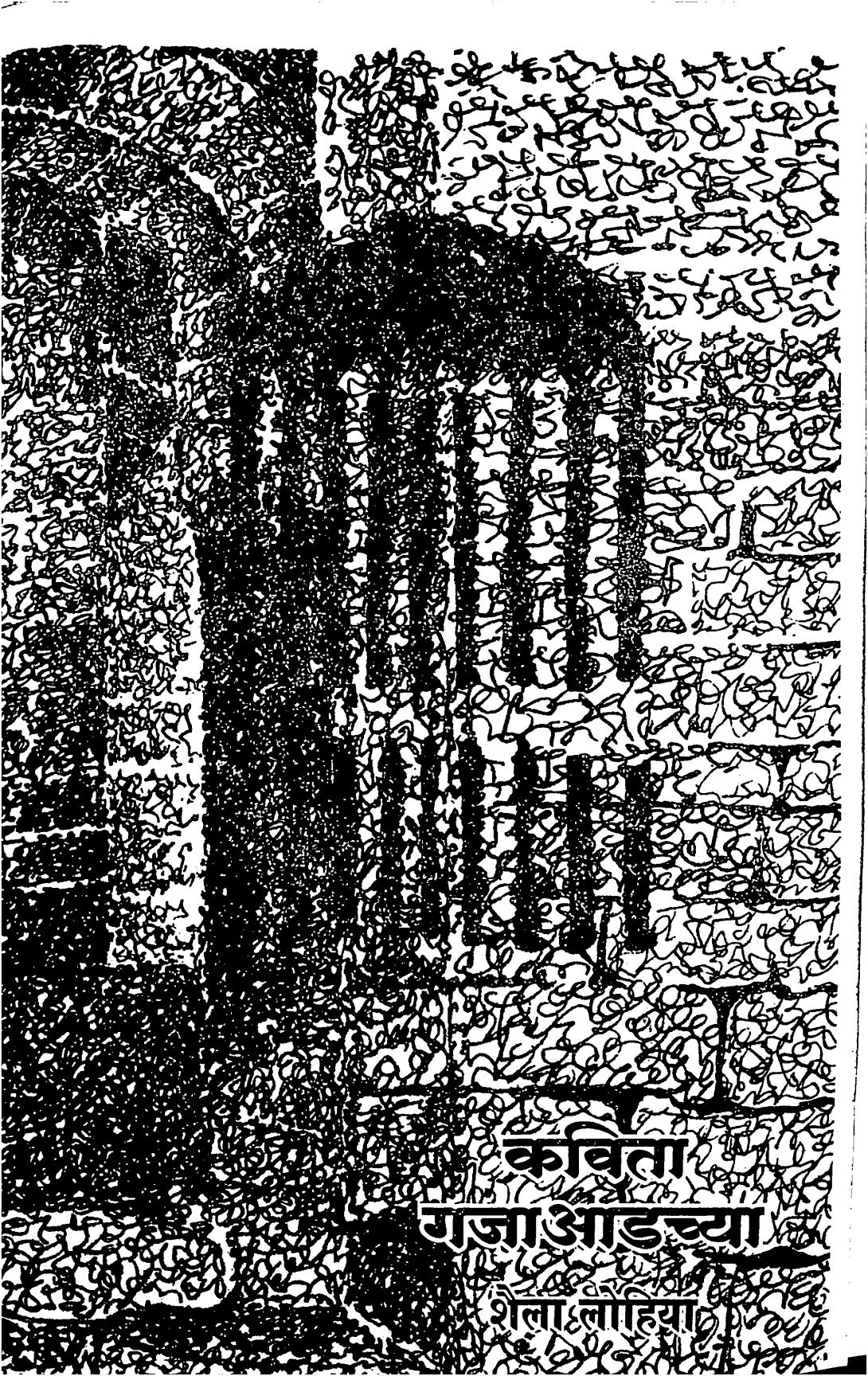

कविता
गजाआङ्घ्या
शैला लोहिया

पर्यावरण

कविता
हजाराड्ड्या
शेलालाहिया

कृतज्ञता

भ. मा. परसवाळे,, केशव वा. वसेकर, रंगनाथ तिवारी, रा. द.

अरगडे, डॉ. द्वारकादास लोहिया,
अंजू इंगळे, प्रतिर्भा जोजारे, आझाद

आणि

धरातील सारेच....

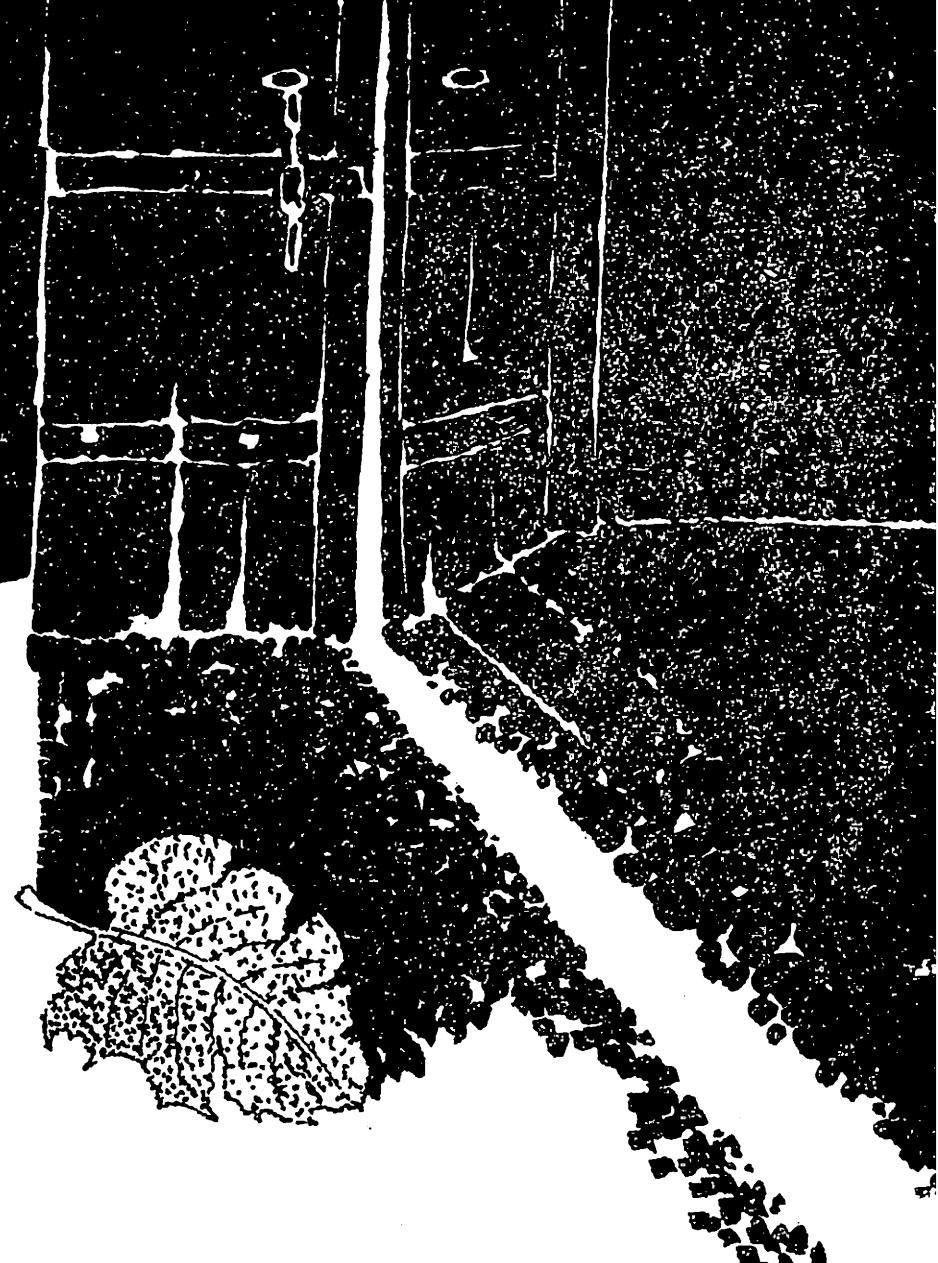
शैला लोहिया

कविता गजाआडच्या

शेला लोहिया

पवन प्रकाशन, परभणी.

PARAGWAL

- प्रकाशन क्र-१३ • कविता गजाआडच्या शैला लोहिया
- प्रकाशक : सौ. तारा गिलबिले वरसेकर, पवन प्रकाशन, 'तारांगण', परतानी हॉरिस्टिक्स समोर, वसरथानक परिसर, परभणी. ४८ (०२४५२) २१७१० • ⑥ शैला लोहिया 'किनारा', ३२, विद्या कुंज वसाहत, अंबाजोगाई, जि. बीड. ४८ (०२४४६) ४७०१६
- प्रथमावृत्ती: जून-२००२ • मुख्यपृष्ठ / आतील चित्रे : भ.मा. परसवाळे
- अक्षर जुळणी : प्रसन्ना पराडकर, रेनबो इंटरप्रायजेस, परभणी. ४८ (०२४५२) २५५५०
- मुद्रक : प्रभात प्रिंटींग वर्क्स, गुलटेकडी, पुणे. • किंमत : ६०/-

ज्यांनी आपल्या तनामनात दाटलेले

रस...रंग...गंध...स्पर्श

यांचे तरंग

दगडी जाती आणि उखळ-मुसळाशी

नाते जोडून

मोकळे केले....

गजाआडचे जगणे

साजिवंत करीत

पल्याड गेलेल्या....

अनाम माय माऊळीना

प्रस्तावना

एकविसाव्या शतकात प्रवेश करीत असताना मराठी मध्ये खियांची साहित्य निर्मिती ही नवलाईची बाब राहिलेली नाही. कविता तर मराठीच्या जन्माच्या आधी पासून प्राकृत-अपभ्रंशापासून खिया रचित आल्या आहेत. गात आल्या आहेत.

मराठीतील आदिकवी मुकुंदराज- ज्ञानदेवांच्या ओवीच्या आधीपासून महाराष्ट्रातली तान्ही बाळं आई, आजीच्या ओव्या ऐकत मोठी झाली आहेत. पाठोपळ संतसज्जनांच्या भक्तीमेल्यातील अभंग-ओवीला जन्मापासून मुक्तपणे खियांनी मनी-मुखी घोळविले आहे. मुक्ता-जना वाईनी ज्ञानदेव-नामदेवावरोबर निर्मिती केली आहे. 'तंत कर्वीची शाहिरी सोडता त्याच्या आगेमागेच्या सर्व त-हेच्या कवितानिर्मितीत स्त्रीचा सहभाग मोठा आहे.

लावणीतील उघडया शृंगाराच्या वर्णनाची अमर्यादा घरंदाज स्त्री कवयित्रींनी न करणे स्वाभाविकच होते. उघड उघड रणातला हिंसाचार आणि हार-जितीची उग्रता ही तिच्या पिंडाला मानवणारी नसल्याने तिने पोवाडे गायिले नाहीत. पण भक्तीचे आणि प्रपंचातल्या हर्ष विमर्शाचे 'पवाड' मात्र मुक्तपणे गायिले आहेत. पांडित्य मिरवणे आणि त्यासाठी संस्कृतप्रचुर भाषेच्या अनवट वाटा तुडवणे हे तिच्या 'प्रकृती' ला न मानवणारे आणि तशी संधी उपलब्ध न होऊ देणे हे हींत्या काळी स्वाभाविकच ठरले. एरव्ही मात्र स्त्री ची कविता मराठीच्या वाहणीसह सतत वाहत आली. सर्व वळणा-वाकणातून जात आली. अक्षरे लिहायची मुभा नव्हती तेव्हा पिढ्यान् पिढ्या मौखिक-वारशाने प्रवाहित झाली. अक्षरे शिकण्याची मुभा आणि संधी मिळाली तेव्हापासून वाईची कविताही साक्षर झाली आणि छपाईच्या कलेसोबत छापलीही जाऊ लागली. कवितेवरोबरच गद्याचा प्रपंचही 'साक्षर' स्त्री ने संधीनुसार प्रारंभापासूनच उभा केला आहे.

एकोणीसाव्या शतकातल्या इंग्रजोत्तर बदलत्या मनुवरोबर स्त्री शिक्षणाची संकल्पनाही बदलली- नवे शिक्षण घेऊन स्त्री साक्षर झालीच पण नव्या युगाच्या विचारातून तिच्या आविष्काराला नवे धुमारेही फुटले. प्रारंभीच्या काळातील नवजागृत उदारमतवादी पुरुषांनी वाईला अक्षरओळखी बरोबरच उंबरठ्याबाहेरच्या जगाची ओळख करून देण्यात पुढाकार घेतला. तिच्या शतकानुशतकांच्या एका लहान चिंदूत अडकलेल्या मन-बुद्धीचा परीघ विस्तृत करण्यासाठी सर्व पर्णीनी सहकार्य केले. त्याचाच परिणाम म्हणून स्त्री अक्षरातून अधिक व्यक्त होऊ लागली. कवितेवरोबरच निबंध, कथा, पुढे कादंबरी, आत्मकथन,

प्रवासवर्णने आणि क्वचित नाटकातूनही आपला साहित्य प्रपंच विस्तारीत राहिली.

एकोणीसाच्या शतकाअखेरी नुकीच साक्षर होऊन विचकत पांढऱ्यावर काळे करणाऱ्या स्त्रीने विसाच्या शतकात मात्र आपल्या प्रतिभेद्या पंखांच्या कवेत खूप मोठे आकाश घेतले. आपल्या कर्तृत्वासाठी झगडत, संघर्ष करीत पूरुष मदर्तीच्या अपेक्षेवर अवलंबून न राहता आपला अवकाश स्वयंसिद्धपणे शोधीत राहिली. आपले स्त्रीत्व म्हणजे दुर्यमत्व नव्हे या भानातून संपूर्णपणे माणसाच्या हक्कासाठी आग्रही होऊ लागली आणि त्यासाठी अक्षरांचे अवकाश धुंडाळू लागली.

स्थियांसाठी केलेले विवेकी पुरुषांचे प्रयत्न आणि सहकार्य, पुढे स्त्रीने त्यांना दिलेली बरोबरीची साथ, त्यातून स्त्री विषयक कायदे बदलून ते अधिक हितकऱ्या करवून घेण्यासाठी झालेल्या चळवळी आणि प्रत्यक्ष लाभ; विज्ञानाच्या नव्यांधांमुळे प्राप्त झालेल्या सुविधा यातून विसावे शतक संपत्ताना स्त्रीनेही आपल्या आत्मसामर्थ्याचा अनुभव घेतला. जुनी कोंडी काहीशी फुटली तरी नवे खाच-खळगोही निर्माण होत गेले. पण शिक्षण आणि वैज्ञानिक सोर्यीनी वाढलेली संपर्क सुलभता जगभराच्या स्थियांमध्ये एक भगिनीभाव निर्माण करण्याचा प्रयत्न झाला. स्त्री म्हणून असलेल्या सर्वांच्या समान सुख-दुःखांची देवाण घेवाण झार्तीच. क्वचित गाठीभेटीही झाल्या आणि त्यातून स्त्री विषयक विविधांगी विचार समस्यांचा गंभीरपणे-सर्योळ अभ्यास स्थिया करू लागल्या.

या सर्वातून विस्तारालेल्या तिच्या विचार भावनांचे क्षितिज अक्षरवद्ध होऊ लागले. प्रतिभावतींच्या साहित्यातून ते अनेक परीनी व्यक्त होऊ लागले.

विसावे शतक संपत्ताना आंतरराष्ट्रीय महिला मुक्तिवर्ष (१०,७५) आणि नंतर दशक जगभर साजरे झाले आणि एकविसाच्या शतकात प्रवेश करताना 'महिला सक्षमीकरण वर्ष' साजरे करण्यापर्यंत मजल मारली.

स्त्रीचे माणूसपण केवळ गव्हातून मान्य होऊन भागणार नाही तर तिचे सर्वांगी लादलेले खरे-खांटे अ-बलम्ब डायर्कलेज जावे, तिला सर्वांगी सक्षमत्व यावे हा हेतू !

वर्ष साजरे झाले की, हेतू लंगोच साध्य होत नाही हे खांटे ! पण निदान जनमान्यतेने प्रारंभ होतो, हे महत्वाचे !

अग्ना या संधिकालात महिला सवर्णीकरण वर्षांची सांगता होत अमनाना डॉ. शैला लोहिया यांचा 'कविता ग जाआडच्या' हा कवितागम्ब्रह प्रकाणित होत आहे, हे विशेष लक्षणीय आहे.

डॉ. शैला लोहिया या भाग्यवाड्यातत्या आवाजोगाई या काहीशा आडवळणावरच्या गावात राहून गेली सुमारे दोन तपे स्थियांसाठी आणि सर्वांथनि उपेक्षित अग्ना समाजघटकांसाठी

विविधांगी कार्य करणा या. राष्ट्रसेवादलाच्या संस्काराच्या मुशीतून घडलेल्या कार्यकर्त्या, आपल्या कामासंबंधी सतत अभ्यास करीत, मनन-चिन्तन करीत त्याचिपयी लेखन करणा या लेखिका, जीवनातले उग्र, भीषण, करूण, खंबीर वास्तवातले अनुभव घेत आपली मुळातली संवेदनशीलता अधिक जाणकारीने कविताबद्ध करण्याचा कवयित्री आणि माणूसरवेड्या, हसत मुख, अखंड मैत्रभाव मुरलेले व्यक्तिमत्त्व म्हणून जाणकारांना, महाराष्ट्रातल्या स्त्री चळवळीला परिचित आहेत.

ऐन तरुणवयात राष्ट्रसेवादलाच्या आणि धरातील माता-पित्यांच्या जनरेवेच्या संस्कारात वावरत असतानाच एका ध्येयवादी तरुणाची साथ जन्मभारासाठी स्त्रीकारली आणि उभयतांनी रुढ प्रपंच 'नेटका' करीतच आपले 'मानवांके' आणि 'मनस्विनी' हे उंचन्यावाहेरचे विरत्नृत प्रपंचर्ही स्वतंत्रपणे परंतु परस्परांना संवादी राहत विस्तारले आहेत. सात सुरांनी आपआपल्या सुरांचे स्वतंत्र अस्तित्व राखीत सुमधूर मेळ असलेल्या सतारीसारखी उभयतांची कार्ये आणि व्यक्तिमत्त्वे स्वायत्त आणि तरीही सुसंवादी राहिली हा सगळ्यान विलोभनीय आणि उल्लेखनीय भाग आहे.

विवाहानंतर प्रपंचातली सगळी कर्तव्ये करीतच आपले पदव्युत्तर शिक्षण पूर्ण करून शैलाताईनी दीर्घकाळ महाविद्यालयीन अध्यापक म्हणून कामही केले. नुकत्याच त्या प्राचार्यपदावरून निवृत झाल्या आहेत आणि जणू दुराच्या तारूण्यात पदार्पण करून नव्या उत्साहाने कार्यमग्न होत आहेत.

या सगळ्या उपदव्यापात त्यांची कवितार्ही सतत त्यांच्या सोबत राहिली. ग्रामीण-अर्धग्रामीण भागातल्या स्थियांना त्यांच्या अनंतप्रकारच्या अडचणींचे डोंगर पार करण्यासाठी हात देताना, थकून अगतिक झाळेल्या माय-ब्रह्मिंमध्ये उमेदारीची पेरणी करताना, त्यांना स्वावलंबी बनवण्यासाठी निरनिराळे उद्योग उभे करताना, त्यांना केवळ 'देहस्विनी' पणात जखडून टाकणाऱ्या मानसिकतेचे आतले-बाहेरचे, मनातले-जनातले बंध खंबीरपणे पण हळुवार हातांनी सोडवून त्यांना 'मनस्विनी' म्हणून आपल्या पायावर उभ्या करताना, बाईच्या जातीचे अनेक ब्रे वाईट अनुभव शैलाताईचे संवेदनशील मन टिपत आले आहे. आपले स्वतःचे आयुप्य सुरक्षित आणि सुरक्षित असलेले तरी समाजातल्या एकूण स्थियांची कोंडी आणि घुरमट त्यांना अस्वरथ करीत राहिली. त्या उपेक्षितांची वेदना शैलाताईनी सहवेदना म्हणून अनुभवली. त्यांची 'मनस्विनी' म्हणून घडण होत असतानाचे खंबीर बळही अनुभवले अशा व्यापक स्त्री सहानुभवातून शैलाताईची कविता जन्माला आली आहे.

तरीही ती कडवट झाली नाही. जीवनातले, निर्सर्गातले कोवळेपण, हळुवारपण, प्रसन्न रर्जनाचे उन्मेषही त्यांच्या कवितेने निर्मलपणे टिपले आहेत. अशा जागा अर्थातच

कमी आहेत कारण त्या जागा वाईच्या जीवनातच कमी असाव्यात . एव्ही चारी अंगांनी दृश्य - अदृश्य गजांची बंदिस्तीच वाईभोवती फार! म्हणून या कविता 'कविता गजाआडच्या' आहेत. पण बंधनाबाहेरचे आकाश पाहू इच्छिणाऱ्या आहेत. बंदिस्ती उखडून टाकण्यासाठी धडपडणाऱ्या आहेत. अगतीकतेतूनही नवी वाट शोधू पाहणाऱ्या आहेत.

खींच मातीपण त्यांच्या कवितेचा गाभा आहे. माती हा आधार जगण्याचा तरी उपेक्षित, माती हा सर्जनाचा गर्भ तरी उपेक्षित, माती हा जीवनातल्या रंग-गंधाचा मूळकंद तरी उपेक्षित. तरीही माती, आपल्या मातीपणाला घट्ट चिकटून आहे. वाई आपल्या वाईपणाची उपेक्षा झटकूनही वाईपणाचं सर्जकतेचं सामर्थ्य ओळखून ताठ मानेने उभी राहू पाहणारी आहे.

"न्हात्याधुत्या मातीचा
शिनगार साजिंदा
सावळीया रूपाले
भुल्ला वो गोईदा !!.....
किंवा

"न्हात्याधुत्या मातीचे
भाळ कोनी गोंदले
नादावले आभाळ
काठवर झुकले !!"

अशा अल्पारपणाने वाईची आणि मातीची गर्जनशीलवात्यांच्या कवितेत येते ('संग')

खींचे हे प्राकृतिक रूपजीवनाच्या धकाधकीत जेव्हा मातीमोल होते. तिचे फुलणे-बहणे धर्माच्या, संस्कृतीच्या, मर्यादिच्या नावाखाली खुरटवून टाकले जाते, तेव्हा कवयित्री सात्त्विक उद्देश्याबे म्हणते,

"किती वर्षे अजून
खुरळ्या पानांचे उत्सव.... आणि
मातीत हाराकिरी करणाऱ्या
रामाच्या सीतेचं कौतुक ?...."
(कविता माझ्या तुळ्या)

‘सीता’ ही आदिम भू देवता! नांगरलेसी भूमी ! तिने पीक-पाणी देऊन जीवन समृद्ध करावं म्हणून कोणे एके काळी ‘सीतायज्ञ’ -कृष्णजीवनातील सुफलीकरण विधी होत असे, असे म्हणतात. पण काळाच्या ओघात भूमी आणि भूमीरूपा नारी केवळ ‘नांगरून’, ‘ओरबाढून’ ‘उत्पादन करण्याचे साधन’ एवढाच उद्देश राहिला. सीते ची स्वतंत्र सर्जक अस्मिन्न उच्छेदून केवळ ‘रामा’ च्या पुरुषप्रधान व्यवस्थेच्या अहंतृमी पुरुषार्थाचे साधन एवढीच सीतेची किंमत राहिली. अखिल मानवजातीसमोर असा अहंयुक्त ‘राम’ आणि अशी अगतिक ‘सीता’ हेच आदर्श ठेवले गेले. ही प्रतिके एकुणच स्त्री-पुरुष जीवनातील संवादी समपातळीवरील विलोभनीय नर-नारी जीवनातील संवाद संपवणारी ठरली. स्त्रीच्या जीवनाची परवड या व्यवस्थेने केली. याचे लोकसंसरकृतीच्या अभ्यासक असलेल्या शैलातार्डीना फार चांगले भान असल्याने असेल पण स्त्रीच्या स्थिति-गतीचा मागोवा घेताना राम-सीतेच्या मिथकाचा पुनः पुन्हा उल्लेख त्यांच्या कवितेत येतो. रामाने सीतेची केलेली उपेक्षा हा समस्त पुरुषसत्ताक व्यवस्थेने स्त्री जीवनाच्या केलेल्या अधिक्षेपाचा वस्तुपाठ या संस्कृतीने आदर्श मानला. तेच्छापासून ‘रामायण’ संपले आणि ‘सीतायन’ सुरु झाले, असे म्हटले तर अतिशयोक्ती होऊ नये. अगदी भारतीय परंपरेतील जात्यावर दलण दलणाऱ्या अनक्षर स्त्रीला सुद्धा रामाने सीतेची केलेली अवहेलना आणि उपेक्षा सहन झाली नाही. व्यथा आणि सात्त्विक संताप अशा संमित्र भावनातून जात्यावरच्या अनेक औँच्यातून येथील स्त्री मनाने राम-सीतेचे मूल्यमापन करताना सीतेला झुकते माप दिले आहे. त्याच जाते संस्कृतीतील कवयित्रीचा वारसा नवयुगातल्या कवयित्री शैलातार्डीनी पुढे नेला आहे.

“काळ्या मातीच्या देहाचा
झुरे काठोकाठ प्राण
सीतार्डच्या शपथांनी
आजवेरी उरे त्राण.....”

(उगवार्डच्या दारीचा)

अशा उदगारातून माती-सीता आणि तिची बाईपणाशी असलेली सनातन बांधीलकी व्यक्त होते.

“सीतामार्डच्या रामानं । दिला घालूनिया धडा ।
घरीदारीच्या रामानं । तंतोतंतं गिरविला ॥
फाटलेल्या पदरानी । कसे झाकू लहू-कुश ।
टाकलेल्या सीतार्डची । हरविली भुई कूस ॥

सोनियाच्या भावलीला । राम तुम्ही दिला मान ॥
 हाडामासांची बाढळ । तिचं तुडविलं मन ।
 तवापासून संपेना । साता जल्माचं दलनं ।
 शेजीबाई आता पाढू । नव्या रामाचं सपन ॥
 (साता जल्माचं दलनं)

ही संगलीच कविता नव्या-जुन्या अवघ्या स्त्रीमनाचं 'रीतायन' आहे

आगदी विजिंगच्या आंतरराष्ट्रीय महिला परिषदेला जातानाही भवभूतीच्या सीतेच्या व्यथेची कथाच आढऱ्यते पण आताची रीता मात्र तेव्हासारखी अंधपणाने रामनाम जपत राहणार नसत्याची खाही देते आणि हे भान आणून देण्याला कारणीभूत झालेल्या रावणाचे आभार मानते. हा उपरोध घोचक आणि मार्मिक आहे.

पुरुषकेंद्री आणि पुरुषी 'अहं' चा संहारक उद्घापणा घेऊन आलेले तथाकथित वैज्ञानिक शोधांचे उपयोग पुन्हा स्त्रीची प्राकृतिक निर्भर सर्जकता उच्छेदून टाकण्याकडे वाटचाल करीत आहेत. कठेनिंगद्वारे पुनरर्भंवाच्या द्वारे जणु स्त्रीचे अरिनित्य खुदून टाकले जाण्याची शक्यता असेलेले उग्र भीपण भाकितही पुन्हा- "मातीत... रामपत्नी रीताईसारखे...!" या शब्दातूनच व्यक्त होते. (चैतन्याचं सैंधवी झाड)

'सीते' ची अर्णी विविधांगांनी दर्शन घेनाना कवयित्रीचा चिवट आणि युयुत्सु आणावाद "पुन्हा जन्माला येतेय रीता..." मधून कणखुरपणे व्यक्त होतो

वाल्मीकी आणि भवभूती यांच्या दमिन सीतेपंक्षा कवयित्रीला व्यास महर्षीनी द्रौपदीसाठी योजिलेल्या 'अग्निशिखा, भाविनी आणि मनरिवनी' अशा विशेषणांनी युक्त सीतेची भविष्यत प्रतीक्षा आहे, नव्हे तशी ती येईल अर्णी खात्री आहे.

".... आणि... दगडी वृद्धावनाचे चिरं फोडून
 पुन्हा एकदा जन्माला येतेय
 'भूमिकन्या' सीता
 नवे रामायण लिहिण्यासाठी....."
 (पुन्हा जन्माला येतेय सीता...)

राम-सीतेच्या मिथकाचा असा पुनःपुन्हा आधार घेत आज 'गजाआड' असलेल्या म्हीचे आशादायक भविष्य शैलाताईच्या कवितेतून व्यक्त होते.

ओवी हा मराठीतील जणू आदिच्छंद ! येथील स्त्रीचा सहज छंद ! मुक्त छंद, गळल

अशा आधुनिक लंदातून ओवीची अधिक ओह असल्याचं जाणवते. तसेच गर्वरामान्य श्रमकरी, ग्रामीण स्त्रीच्या हर्ष-गोकांची, व्यथा-वेदनेची अभिव्यक्तीही अगरी नहम ग्याभाविकपणे मगठवाड्यातल्या ग्रामीण गोर्खातून वाते. बोर्टी ग्रामीण अरर्णी तरी जाणीव आणि अभिव्यक्ती माझ नवीन आहे.

“मायं माहियं दागाची
 क.डी कोर्नी उकलर्दी”
 मेये उजेडाची गंध
 धुराळून आत आर्गी
 (मेये उजेडाची गंध)
 किंवा
 “पन आज
 माझ्या गुर्खातून गोवाय
 नवा गृव्यं
 माझा वी कलंगाया
 की दुराचाच्या काळं जाव
 फुकरत्या विगं
 माझ्या दुःखापं गढुडं मत्या पेकता येनार नाय”
 (मी एक वाई)

शेलाताई संरथाचालक, संघटक, कार्यकर्त्या आहेत. त्यामुळेच असेहा त्यांच्या काही कविता समूहीतात्मक आहेत. तरीही त्यात प्रचारकी आवेशापक्षा संवेदनशील कर्त्ता पणच प्रकपने दिसते. उदा. ‘निर्धारी’, ‘गळल माझ्या मुक्तिची’ किंवा त्यांनीच अनेक शिरीगत गाऊन सर्वपरिचित झालेली ‘मी वो कोन्या नरीवाची?’ ही आणि अणा काही कविता !

या कवितेतूनही ‘मी माझ्या नरीवाची!’ म्हणणाऱ्या एका पारंपारिक लोककथेतील वंडखोर मुर्लीचा उदगार आठवतो. ही वंडखोरी पृव्यापार वाईच्या रक्तात असल्याचे त्या जण सुचवतात आणि त्याच वेळी नवभान अत्याने अधिक परखडपणे स्वतःचा स्वंतंत्रपणा जपू पाहणारी स्त्रीही आपल्या गमोग उर्मी करतात. मरणानंतरही वाईचं पुरुपसापेक्षत्व तिला ही व्यवरथा सोडू देत नाही. ती साठवण मेली तर सौभाग्यलेण्यांचं लोटणं तिच्यावर लाढून पुढच्या जन्माच्या वायद्याशी तिला बांधलं जातं, तिच्या भायाचा हेवा केला जातो. मग ह्या जन्मी निची किती का सरोहोलपट होईना. पुरुष वर्चरव तिला मरणानंतरही भोकले होऊ देत

नाही. एकीकडे आत्मा हा निराकार , निर्गुण ,निर्लेप आहे असे म्हणायचे आणि मरणानंतरही देहाभोवतीच सगळे सोपस्कार करायचे या विरोधाचे अत्यंत आर्त आणि तरीही उपरोधपूर्ण वर्णन कवयित्री 'दोन सवाल' (कै. अनामिकेचे) मधून करते.

"आत्मा चालला उपासी ।
दूर दूरच्या गावाले ॥
माय मातीच्या कानात ।
दोन सवाल पुशीले ॥"

निर्गुणी, निराकार, द्रंदातीत असे वर्णन केलेला आत्मा मुक्त झाला खेरे तर तो स्त्री-पुरुष यांच्या आतीत-पलीकडे गेला. अशावेळी-

"कुन्या जातीचा पालव
आता डुर्ड्वर सांग ?"
हा पहिला सवाल आणि दुसरां सवाल

"कुंकवाचं देनं-घेनं ।
काया मन्यावा वायदा
परदेसी पराईण
तिले कोनाचा कायदा ?"

मृत्युनंतरही स्त्रीला पुरुषसापेक्षतेशी बांधून ठेवणाऱ्या दुनियेचे कायदे वदलण्यासाठी आपल्या सर्व मर्यादांच्या गजाबाहेर झेपवू पाहणाऱ्या स्त्रीमनाची अभिव्यक्ती करणाऱ्या या 'कविता गजाआडच्या ' एका चळवळीतून आलेल्या नवभानाचा आविष्कार आहे. एक परिने स्त्री चळवळीतून घडलेल्या संवेदनशील कविमनाचा हा प्रातिनिधिक आविष्कार आहे आणि तरीही शैलाताईच्या स्वतंत्र व्यक्तिमत्त्वाचे लेणे घेऊन आलेला आहे.

त्यांच्या या कवितेच्या पुस्तकरूपाने होणाऱ्या आविष्कारात्मा माझ्या चार अक्षरांचा टेकू आवश्यक नव्हता- पण सर्दीच्या प्रेमळ आग्रहाला डावलता आले नाही. तिच्या कवितेला आणि तिला उदंड शुभेच्छा हेच या चार अक्षरांचं खरं उद्दिष्ट.

अनुक्रमांकिका

कविता

१. उगवाईच्या दारीचा / १९
२. गंगाजमनी शेला / २१
३. कविता माझ्या...तुझ्या / २३
४. फुलताना / २६
५. गळल गजाआडची / २७
६. सजल वसंत / २८
७. सुगी / २९
८. दूर होई साजणा / ३१
९. पळस रानी रंगले / ३२
१०. क्रतूसंग झेलले / ३३
११. ठेव भरून रांजण / ३४
१२. साता जलमाचं दलण / ३५
१३. सये उजेडाची रेघ / ३६
१४. मी एक वाई / ३७
१५. प्रिय / ३९
१६. वळणावर वळताना / ४१
१७. तूनि मी / ४२
१८. कोण दे आमंत्रण ? / ४४
१९. आज... / ४५
२०. सुन्न / ४६
२१. काळ येथे रुंधला / ४७
२२. समर्पित जीवने / ४८
२३. गाणे तिच्याच साठी... / ४९
२४. २८ ऑगस्ट १९९५ ची पहाट, बीजिंगच्या दिशेची / ५०
२५. भवरीबाई... / ५४
२६. पाऊस (१) / ५६
२७. पाऊस (२) / ५७
२८. अरे पावसा..पावसा.. / ५८

२९. संग /६०
 ३०. खुणविते चन्द्रावळ /६२
 ३१. घर /६३
 ३२. कोण वाजवी पेंजण /६४
 ३३. शिजणारी पाने आणि आपांग स्वप्ने /६५
 ३४. नवा गणगञ्ज /६६
 ३५. अग्ना पृत्यभीमाडी /६७
 ३६. विहारी (क. अग्नामकेचे) /६८
 ३७. दंडाडी /६९
 ३८. मी... १००१, १०२, २००१, ३००३ थंग... /७०
 ३९. ता पर्यंत... /७१
 ४०. धड्याळ /७२
 ४१. पुन्हा जन्माला येनेय रीता /७४
 ४२. चैतन्याचे सैंधवी झाड /७६
 ४३. गळल माइया मुक्तीची /७८
 ४४. निर्धार /८०
 ४५. गीत नवे... /८२
 ४६. मी वो कोन्या नसीबाची /८३

शैशव चाहुलीतल्या कविता

१. चाहुल /८५
२. छोरी /८६
३. शोध /८७
४. चिमणी /८८
५. चल गाठाया क्षितीज /८९
६. संध्या /९०
७. आज... /९१
८. डिम्मा /९२
९. ओलसर वाळुतून /९३

BRAZIL

उगवाईच्या दारीचा...

उगवाईच्या दारीचा
दिवा गांधून पदरी
पाणी भरल्या डोळ्यांनी
सांज फिरली माघारी...

अंधारल्या बारा वाटा
बुझलेल्या खाणाखुणा
साथ भरल्या ओटीची
आत प्रकाशाची वेणा..

जासवंदी भांगावर
आभाळाचा मोतीचूर
दू...दूरच्या रानात
थिरकती सोळा मोर...

सोळा मोरांच्या कहाण्या
दशदिशा वाञ्यावरी
उरी गोंदवून डोळे
सांज फिरली माघारी...

काळ्या मातीच्या देहाचा
झुरे काठोकाठ प्राण
सीताईच्या शपथांनी
आजवेरी उरे त्राण...

याच त्राणावर भोळ्या
उभी युगे अडावीस
अंधाराला देत मिठी
आटवीत श्वास..श्वास..

पापणीच्या फटीतून
काल उजेडाची चिरी
दीठ लावूनिया गेली
कोण माळीण बोहरी?

पाठ देऊन वाच्याले
सांज उभी भुईवर
उगवाईच्या दिशेने
कधी उघडेल दार ?

गंगाजमनी शोला

इधुरल्या पदराल
दांड कितीक घातले
नसीबाचे नऊ गिन्हे
माझ्या वंटीला बांधले....

लेक जलमाला आली
घोर बापाले लागला
पाच पोरीचा उताडा
वांधू कोनाचे गाठीला ?....

नक्को साळा नक्को पाटी
काय कराचं लिहिनं ?
बाया बापड्यांचं माये
चुली म्हेरं शानपन !....

गाय दावनीला बरी
हवा मंडप येलीले
मांग...म्हेरं नगं पाहू
ठीव नदर भुईले....

तुळसीचं बाल्योप
दुज्या अंगनी रोवलं
मूळ..माती इसरूनी
मंजुळांनी डवरलं

वैरसाखाच्या वनव्याला
घेत्ये पदरी बांधून
इवलात्या पानांवर
देत्ये श्रावन गोंदून...

दोन रंग दोन पोत
सुई दोऱ्यानं ववीले
गंगाजमनी ह्यो शेळा
नावं नई ठिऊ त्याले...
●

कविता माझ्या..तुझ्या

१.

आम्हीच असे बेदर्द
की,
शेकडो ऋतु छपरावरून
उझून जाताना पाहिले.
पानगळीचेही दिवस असतात.

पण

धुळीतली पाने
देठासकट गळताना
रेषा रेषांतून जपलेली...पसरलेली
झुळझुळती स्वप्न
फांयाफांयातून पेरून जातात
तेवढही
कळू नाही का ग
तुला नि मला ?...?

२.

पदराआड झाकून
कुंतीवाण वाटावं
तसा
आम्ही
एकमेकींना दिलाय वसा
गांधारीच्या
आंधळ्या रात्रींचा

...

त्या दिवशी भेटलेली
ती
उंबऱ्यातून परतणाऱ्या माझा
हात दाबीत कुणकुणली

देवा शपथ सांगते ताई
लोभीवाईनं
दागिन्यांचा डवा
चारचारदा उघडून बघावा
तशी
दिवसाकाठी
चारचारदा निरी खोलून चरसले
आल्यागेल्यांसमोर
पन
आई
येकालाच घेव मानून
कुळू ल्येते.

...
खोटं वाटतं ? हा बघा फोटू...
फोटो, पोलझ्याच्या घामानं
पिवळकुटलेला, कुजलेला..
आणि
ही दुसरी कान्ता
“ताई, कोरटानं काढीमोड दिली
म्हनून काय झालं ?
घेवाचामनासमूर
त्याच्या नावानंच कुळू ल्याले ना?
बापाचं नग..
त्येंचच नाव लिवा
माझ्या म्होर...”

...
किती वर्षे अजून
खुरट्या पानांचे उत्सव
आणि

मातीत हाराकिरी करणाऱ्या
रामाच्या सीतेचे कौतुक ?

३.

प्रत्येक दिवशीचा सूर्य
माझ्यासाठी घेऊन येतो
एक
अबोध दुरावा.
अगदी शेजारी झोपलेला तू
शेकडो... हजारो वर्षांनी
दूर असावास
तरा.

...

हाडामारा पल्याड पसरली
गावं शोधताना
पायात टोचत राहतात
मैलोनमैल तुडवलेल्या वाळूची
वखवखलेली राने...
फाटतच जातात
केळीची कोवळी पाने.

....

आताशा
मीही वाट पहाते
मावळत्या सूर्याची
एकदा अंधारात
लख न्हायत्या शिवाय
नवे सूर्यविंव
कपाळावर
कसे रेखता येणार ?...?

•

फुलताना

श्वास... श्वास कोंदाटले
प्राण झुरे काठोकाठ
कशी आवरू ग सये
ओठातर्ली गंधलाट ?

पान..पान पुसटले
देठ झाले मुके..मुके
कशी आवरू ग सये
डोळ्यातले दाट धुके?

सांज दाटुनिया येता
दूर..दूर..गेले गाव
फुलताना विसरले
मूळ..मातीचेही नाव...

गङ्गाल गजाआडची

चांदण्याचा थवा   संथ झुले वरती
डोळियातून आज   रात्र रात्र जागती

सांगाती थंड रुंद   भिंतींची साथ
त्या रात्री अधूरीच   राहियली बात

प्रश्न खुळे छेडती   चिमण्या ओठांचे
हसताना कोंडले   पाऊस डोळ्यांचे

गजाआड माती परी   मनमयूर मुक्त
दूरातून जडवितो   निखळता स्वरान्त

मिटू..मिटू डोळे अन्   विझू विझू वाती
मनातून मोहरती   मग्न.. भग्न गती

•

सजल वसंत

आयुष्य टांगले उलटे
अंगणात मेढी वरती
उतरती उन्हे वळताना
ओंजळीत उरली माती

भरतीचे अवघे पाणी
उंबऱ्यात अडुऱ्यी फुटले
मी मुक्या कळ्या फुलतीच्या
पदरात झाकुनी जगले

पर्णासम गळले आसू
निष्पर्ण उभी दारात
वेणांतुन फुलेल केव्हा
पर्णाकित सजल वसंत

सुवी

जवसाच्या पानांवर
निळं आभाळ झुकलं
काळ्या वावरात सये
वाजे कोनाचं पाऊल?

पानी पिऊन तराट
हुब्रा ऊस दावी धाक
हर्बऱ्याचे कवळे रान
तुद्या पदराने झाक!

कोऱ्या अंगाच्या गंधानं
हुव्या झाडात सळू सळू
जित्या दांडाच्या पाण्यानं
मिजे कोनाचं पातळ?

आली हुड्यार्त जवार
होटी दुधाळ चांदनं
पिकव्या बोरीच्या रानात
सोन्यामोत्यांचं झुळुनं...

गळाभर सोन ठुशा
ओऱ्या लोऱ्याची झिळूमिळं

केळीपानांच्या आडला
कोनी नाहून घेतलं....

ब्राभळीच्या बांधावर
सांज उतरून आली
वत्या मातीच्या लोन्यात
पाय टाकून बैसली...

तिच्या गळा घालुनिया
कोन गुपित बोललं ?
नाही न्हाइले पावनी
हितं काळीज गुंतलं !!!

दूर होई साजणा

चांदण्याचा पूर आता	लागला रे ओसरु
दूर होई साजणा	वस्त्र दे मज सावरु
या उजेडा सांगती	रीत होईल जागती
अन् तुझ्या माझ्या व्यथांची	चूड होईल पेटती...
सोहळ्याचे स्वप्न मिठवून	ये जगाची लय धरू
सोनलाटांतून मिटली	चांदण्यांची अक्षरे
केवळचाचा गंध सोसून	हो जुईची लक्तरे
भर दुपारी चांदण्याचे	स्वप्न पाहत मोहरू
उधळुनी सोळा कळा	अंधार लेऊन रेशमी
बाभळीचे स्वप्न रेखित	या इथे येईन मी
तृमीने अतृप्त होऊन	वाट मज देई धरू

पळस रानी रंगले

कवळुनी आभाल पिवळे
मी तुझ्या ओठातला

पळस रानी रंगले
अंगार पिऊनी बहरले

मी मुक्या रानात माझी
पंख मिटवुन शब्द सारे

सात गाणी पेरली
कोटरातुन कोंदले

गळून गेलेत्या फुलांची
वाळवया फांद्यातले का

याद कुठली पाखरा?
प्राण आजच बहकले !!

उतरतीच्या सावल्यांनी
सावळे अंधार कवळून

पेटवित्या दशदिशा
चन्द्र भाळी गोंदले

•

ऋतूसंग झेलले

सरले ऋतू फुलांचे
वाटेवरी तुझ्या रे

जाणार तू पहाटे
मी प्राण पसरिले

जखमा इथे फुलांना
सजवून कंटकांनी

पाने धुळीत गळती
फुलदान मिरविले

वाहून जाय पाणी
दगडी चिरे विटांनी

पाने धुळीत गळती
इतिहास मढविले

वार्ता दहा दिशांना
गंधार्त पाखरांनी

कोणी दिले निरोप
आभाळ बहकले

जडशीळ पावलांना
वाटेतल्या धुळीने

घालू नकोस शपथा
ऋतु संग झेलले

ठेव भरून रांजण

चांदण्याचे गंध काल
अंगणात पेरलेले
आभाळाचे रंग काल
काळजात झेललेले...
काल.. आजच्या क्षणांचे
रुणझुणते पैंजण
उद्या परवाच्या साठी
ठेव भरून रांजण...
•

साता जलमाचं दळण

एका मांडीनं दळते	साता जलमाचं दळण
हात लावा शेजी बाई	तवा संपेल गिन्हाण...
सीतामाईच्या रामानं	धडा घालुनिया दिला
घरीदारीच्या रामानं	तंतोतंत गिरविला...
फाटलेल्या पदरांनी	करे झाकू लवकुश ?
टाकलेल्या सीताईची	हरविली भुईकुरस...
सोनियाच्या भावलीला	राम तुम्ही दिला मान
हाडामासाची बाईल	तिचं तुडविलं मन...
तवा पासुनी संपेना	साता जलमाचं दळण
शेजीबाई आता पाहू	नव्या रामाच सपन...

सये उजेडाची रेघ

माये आभाळाचा रंग
आज भोर निळा...निळा
आजवेरी डोळा माझ्या
कृष्ण भारला सावळा...

भिजलेले निळे ऊन
गाभ्यातून गद्यरले
माझ्या डोळियात नवे
कोनी सपन पेरिले ?

माये राधियेचे डोळे
त्यात गुलबासी कावा
माये आभाळी भरारे
कंठ फुटलेला रावा...

माये माझिया दाराची
कडी कोनी उकलली...?
सये उजेडाची रेघ
घुसळून आत आली...
●

मी एक बाई

मी माय
मी भैन
मी वायको
मी येक बाई.

मी येक बाई
दीस उगोल्यापासून
हात पाय अन् जीव वढील
तेवढे कष्ट उपसणारी,
कष्ट,
कंदी शेताभातात
कंदी रानावनात
कंदी घरघरत्या कारखान्यात.

तर, मी एक बाई.
चिंद्यापांध्यात बांधलेली माझी अब्रू लुटली गेली तवा,
हीच काळी माय व्हती साक्षीला.
माज्या वटीत शिगोशिग भरत्याता शिव्या
कंदी आईला तर कंदी माईला.

हरेक घर
हरेक झोपडी
माझ्यासाठी काळकोठडी.
पन आज
माझ्या चुलीतून उगोलाय
नवा सूर्य.
मला बी कळलंया

की दुसऱ्याच्या दुखन्या काळजावर
फुकरल्या बिंगर

माज्या दुकाचं गठुडं मला फेकता येनार नाय.

अरं,

ज्याची माय दासी

त्याले मुक्ती मिळंल करी ?

माज्या भावांनो

माज्या लेकरांनो

माजं भांडान

नवन्या संग न्हाई

की

वान्यासंग न्हाई

बापासंग न्हाई

की

सापासंग न्हाई.

आज मला जाब इचारायचाय

त्या धरमवाल्यांना

ज्यांनी धरमाची पवित्र गानी गात गात

आमची डोकी छाटून

हातांना गुलाम केलं

....

अरं माज्या लेकरा,

तुज्या मायला आता मानूस म्हणून

जगायचं हाय

मानूस म्हनून

जगायचं हाय.

(फिर्लापिर्णी कवितेचे स्वैर रूपान्तर)

•

प्रिय...

प्रिय,
त्या झाडांच्या
पानांची सळू सळू
अजुनही
श्वासागणिक झुळूझुळूतेय.
त्या झाडांचं नाव
माहित नाही मला
पण
हेमंतातल्या पानगळीसाठी
हरेक क्षण राखून ठेवलाय मी !!

प्रिय,
दूर...दूर जाणारं प्रत्येक गाव
ओल्या फांदीवरून गळणारं
हर एक पान
उदास सायंकाळी मलूलणारं
एकेक शिरीष फूल
तसंच
तुझं नावही
दूर...दूर.. वहात गेलेलं..!

प्रिय,
चालता चालता
केवढं अंतर पडलं तुझ्यामाझ्यात !
अरे !

बळकुळीची फुलं
सुकली तरी गंध देतात,
म्हणून उन्हात का वाळत घालतात ?

प्रिय,
आता सारीच पानं
विकून टाकली आहेत.
एवढंच सांग
पुढच्या जन्मी तरी दिवसा भेटशीलना ? ?

वळणावर वळताना

वळताना वळणाशी पाहू नको मागे
एकदाच तुटलेले छेडू नको धागे

एकदाच सोसवेल जीवघेणी कळ
नको असे कुरवाळू ओलेते वळ

पतझडीत वाहती एकदाच पाने
वळवसरीनी नको पेटवूस राने

खुडन फूल जा खुशाल चोरू नको बोटे
माझे मज ठेवुन जा मखमाली काटे

वळणावर वळताना चढव नवा साज
अडखल्लून जागेवर लागो मज ठेच

तू नि मी...

तू अस्वरथ
भळभळती जखाम
सोसणाऱ्या
अश्वत्थाम्यासारखा !
अरे,
अवघा एक बिंदू निखळला
तर
तू एवढा खिळखिळा ?
अस्तित्वाचे रंग हरवलेल्या
आभाळा सारखा !!!
एक
बंदा रूपया
एक पै उणावली तर
निष्पर्ण
आणि
एकाकी ?

...
मी तर प्रत्येकक्षणी
एकेक बिंदू हरवत
जगत्येय..
किती म्हणून मोजू
हरवलेले हुंदके ?
पण
आम्ही स्वतःला
हरवतच जगायचं असतं

हा धडा

हजारो वर्षांपासून
आईच्या गर्भातच
शिकलोय

हाती उरलेले भूतकाळातले
बसंती क्षण
उराशी कवटाळित
उद्याचे
सर्सिमत स्वागत करण्याची
सर्स्टेनेबल 'उर्जा'

तुला
'सी यू अगेन' म्हणण्याची
निर्भयता
नक्कीच देईल मला !!

कोण दे आमंत्रण

त्या स्वरांच्या जीवघेण्या लक्ष हाका वेढिती
दूर पुरत्या चांदण्या रक्तातुनी वेळ्हाळती

आत्मरंगी रंगत्या रानी अचानक वादले
उतरत्या पाण्यातुनी वणवे फुलांचे पेटले

दिवसकलुनी सांजधारा दाटत्या माथ्यावरी
परतिच्या वाटेवरी का मातवीरी वैखरी ?

दूरच्या दूरात झुलते सायलीची वेलण
वठुनी गेलेल्या क्रतूना कोण दे आमंत्रण

सोलुनी सुख राजवर्खी आतले विष प्राशिले
आज का वळणावरी आयुष्य अवघे पेटले

आज....

विस्तवातही होती	रुणझुणती धारा
विस्तवात आज फक्त	राख अन् निखारा...
श्वासांतुन शिरीषगंध	थिरकते बहार
पोखरले शब्द आज	श्वासांना भार...
तेव्हाचे दिवस कसे	सावनी उन्हाचे
उत्तरत्या उन्हांचाही	आज डंख जाचे
स्वप्नांची चळत उभी	रस्त्यावर होती
ऑंजळीत आज फक्त	रखरखती माती...

सुन्न

सुन्न कोनफळी आभाळ
आतल्या आत सळाळणारं
कोसळण्याचा उन्मेषही हरवून गेलेलं... !
अशा आभाळाकडे पाहून,
बहरणारी झाडंही
कुचकं हसून पान ढाळतात
नव्या पालवीचे चाळ झुमकावीत...
....

तेव्हा,
अगदी दूरात उभं असलेलं
निष्पर्ण
वठलेलं झाड
मात्र,
गालात हळूच हसतं
आज नाहीतर उद्या...
कोसळणं हा तर
धर्म आहे आभाळाचा
पण
वठण्याचा सुन्न किनारा
फक्त
झाडांसाठीच !

काळ येथे रुंधला

मुक्त- नग्न होऊनी मी
बीज पेरून तू निराळा

प्राशिली उर्जा तुझी
दशादिशांना पांगला...

अंकुरांच्या स्पंदनांने
वांधुनी माझ्या दिशा

श्वास गर्भी उसळते
तू भरारून मोकळा...

झोपल्या ज्वालामुखी सम
शत युगांनी काल माझा

ओठ मिटवून कुंथले
प्राण कोणी उकलला ?...

कोंडलेल्या विषकढांनी
त्याच रंगाला भुलोनी

जाहले मी सावळी
मेघ झाम झाम बरसला...

बीज चेतून बहकले अन्
उधळुनी सोळा कळा

विश्व बघण्या झेपले
मेघ मीही झेलला..

सूर्यदग्धा...मेघ मग्ना
कोण माझा ? मी कुणाची ?

कोणती मी नेमकी ?
...काळ येथे रुंधला...

समर्पित जीवने

अक्षरांना अर्थ देऊन श्वास पेरित चालणे
अमृता वोल्हाविती ही समर्पित जीवने...

पारिजाताने लवावे हृदय औरे कोमळ
दुःखितांच्या वेदनांचे चुंबुनी ओले वळ^१
वाहत्या सरितेपरी तीर फुलवित वाहणे...

जहर शब्दांचे पचवुनी हारय ओठी गोंदले
कर्मयोगी पावलांशी कंटकांची हो फुले
पेटत्या ज्वालेपरी पंख पसरून सांजणे...

ईश्वराची साक्ष येथे लक्ष ल्यती मरतके
स्वेदयात्री हे भिकारी मानवैभव या फिके
ज्यातिने ज्योतीस उजळित जन्मवेरी चालणे...

गाणे तिच्याच साठी....

गुणगुण गाणे ओठावरती, तुळिया फुलून यावे
निश्चासांचे ओङ्गे केकून जीवन उमलून जावे ॥४॥

हे हात कोवळे, ओङ्याखाली दबले
हे केस मोकळे, तेलाविण झाले जाळे
माथ्यावरचे ऊन वाभळी क्षणभर उतरून यावे... १

ही अनाथ माती, अनवाणी पायाखाली
त्या उजाड राती, स्वप्नांविण मिटत्या डोळी
हसण्यासाठी चार क्षणांचे अंगण तुला मिळावे ...२

हे श्वास उद्याचे फुलण्या आधी खुडले
आईचे दुखरे डोळे पंखातून क्षण फडफडले
या मातीच्या फुटव्यांसाठी आभाळाने गाव ३

हे झाड कुणाचे ? माती की आभाळाचे ?
हे झाड उद्याचे पालवत्या पानफुलांचे
या विश्वाच्या आईसाठी प्राण इथे पेराव ४

२८ ऑगस्ट १९९५ ची पहाट,
बिजिंगच्या दिशेची..

गज्ज अंधाराच्या पंखावरून उडतान
आगीनगाडीच्या धुरा सारखा
अंधार
मागे..मागे
घरंगळून पडत गेला.
बहुदा,
रावणाच्या खांच्यावर बसून
उडणाऱ्या सीतेने
मागे फेकलेल्या
आकंठ दागिन्यांसारखा...

तर,
मैत्रिणी मीरे
तू
त्याही वाटेवर भेटलीस.
न थांबता
न थकता
न वाकता
चालणारी तू...
अंगभर पहेनकर 'धीरज का घागरा'
आणि
'सचकी ओढनी'
'अनदेख्यो' प्रदेशाची
वाट चालणारी
नवी दिशा शोधणारी

तू...
 मीरे,
 घनदाट आभाळाचा
 हात धरून घुमणाऱ्या
 माझ्या ज्ञानूला
 रुणझुणत्या वाच्याच्या नितळ आरशात
 दिसली होती
 स्वतः औवजी
 विराणी राधा.
 आणि आज ?
 मलाही उमजलं नाही
 की
 तुझा
 निर्भय धीराचा
 घूँमर घागरा
 आणि
 नीडर सत्याची तलम ओढणी
 माझ्याही अंगभरून
 कधी भिरभिरायला लागली ते !!!

मैत्रिणी मीरे,
 तू...मी... नोरती... भंवरी... साबिया
 किंकरी.. इरिना... नर्गिस..जया
 अशा शेकडो... हजारे
 न पाहिलेल्या प्रदेशाच्या
 पाऊलवाटेने
 धावणाऱ्या...

...

या क्षणी
पापणीतून उगवलीय
नीरव.. स्वयंभू पहाट
जी
भर बाजारात
डोईवरचा पदर
खांद्यावर घेणाऱ्या
जेनाईला सापडली होती

....
उठा बायांनो उठा
आवरा झरा झरा
विर्जीगच्या धावपट्टीवर
इमायनानबी
पाय टेकलेत
उतरा माय उनरा...

....
तर,
रावणाच्या
उजव्या पायाचा अंगठा
कैकयीच्या
आज्ञेने
मनभरून...
चित्रफलकावर रेखणाऱ्या
भवभूतीच्या रीते,
आज
मीही मानणार आहे आभार
रावणाचे

एरवी

एकवीस..पंचवीस..तिसाव्या शतकातूनही
अंधाराच्या पंखावरून
वहात राहिलो अरसतो
'रामनाम' जपत-

भंवरीबाई...

बीजींगच्या वाटेवर
तुझ्या हातात हात गुंफले
नि
पुन्हा एकदा कडकडून भेटलीस
भवरीबाई तू.

तेव्हापसवर
वर्तमानपत्रांच्या
मथळ्यातून
आणि
धुसमुसत्या शब्दागारातून
मरत्तकात सणसणत फिरली होतीस
गोफणगुंडा फिरवीत.

त्या विभोर सायंकाळी
मात्र
कृष्णतुळशीच्या रंगातून
मिणमिणत्या पहाट - डोळ्यातून
अंगभर जाणवलीस
तनामनात भंवरलीस
आणि
बीजींगची वाट कशी
पायाखाली आत्यागत वाटली.

...

आज
पुन्हा

दोन महिन्यानंतर ...?..?

पुन्हा एकदा तू

वर्तमानपत्रांच्या काळ्या अक्षरातून...

....
मीरेच्या पायात रूतणारी वाळू

तुझ्याही पायाखाली.

विषाचा पेलाही तोच.

फक्त

समोर ठेवणारे हात

नि चेहरे

बदलेले

....
वाटलं होतं

धीरज का घागरा

नि

सचकी ओढऱ्यांनी

पेहनल्यावर तरी

मीरेच्या स्वप्नातला

तो देश

तुला... मला..तिला सापडेल

पण,

भंवरीदेवी,

गड उतरून

जमिनीवर पाय ढेवणाऱ्या

मीरेला..भंवरी,सिसीलिया

कमला..नझमा..हमीदा, मी नि तिला

तो देश

कोणत्या का होइना शतकात गवरसेल ना...?

पाऊस (९)

चहू अंगानी... अंगानी
दाट आभाळ झेपलं
काळ्या मातीच्या कवेत
रूप माईना सावळं... चहुअंगानी !!

लाख धारांचे... धारांचे
कसे सोसावे कहार ?
काळ्या रेसमी पोतात
जडविले निळेमोर... चहुअंगानी !!

रान मोरांचे... मोरांचे
लाख डोळ्यांचे पिसार
हुब्या अंगात... अंगात
वल्या गंधाचे शहार... चहुअंगानी !!

खिन थांबल्या... थांबल्या
जित्या रगताच्या लाटा
भर रानात अवेळी
कोनी ठकविल्या वाटा ?.... चहुअंगानी !!

पाऊस (२)

माझ्या मनाची कवाडं
आज कोनी मोकळली?
झिमझिमत्या सरीनं
भुई वळीकंच झाली...

अंग..अंग गह्यरलं
जरं शहारलं रान
अंधाराच्या वाटेवर
कोनी अंथरलं ऊन ?

झणानत्या वाच्यासंगे
देह झुंजून शिणला
थेंबो थेंबी निथळून
जीव पैंजणांचा झाला...

माझ्या मनाची कवाडं
घेती आभाळ सामोरी
गाठ...गाठ सुटताना
भरू आले प्राणभरी...!!!

अरे पावसा.. पावसा

कोनी व्येलं रे चेटूक
जीव झाला येडा पिसा
किती झुंजशील बाप्पा
अरे पावसा...पावसा...

थळथळलेली शेतं
रान झालं मुकं..मुकं
मान मोडुनिया हुबं
पान लागलेलं पिक

ऊन वाहिसनी घ्येलं
सूर्य गेला कुन्या देसा ?....

हुब्री पान्यात लेकुरे
माय झाली कसनुशी
फाटलेल्या आभायाल
चार टाके घालू करी ?

झुरुत्या पदराचा
तुला घालते आडोसा.....

कशी तुही येडी माया
माय धुपावून गेली
बाळ कनसांची काया
मुकेपणी खरचली

वल्या वढाळ मायेचा
कसा धरावा भरोसा ?...

किती घालशील येढे ?
किती ओढशील फेर?
जर फुटेतो सोशीन
तुह्या पावलांचा जोर

उभी ठाकले कधीची
मले माझाच भरोसा....

येक ध्यानामंदी ठेव
तुज्या थकलेल्या जीवा
माझ्या मांडीचा विसावा...
अरे पावसा पावसा

संग

नहात्याधुत्या मातीचे
भांग कोनी रेखिले ?
मोतियांचे गजरे
वर कोनी माळले ?

नहात्याधुत्या मातीचा
भरजरी नखरा
बिलवरी कशिदा
काढियला पदरा !!

नहात्याधुत्या मातीचे
अंग अंग चेतले
कंवारिण कळीचे
गंध कोनी झेलले ?

नहात्याधुत्या मातीचा
शिणगर साजिंदा
सावळिया रूपाले
भुलला वो गोईदा !!

नहात्याधुत्या मातीचे
आवतन कोनाले ?
कोनी केलं चेटूक ?
कोनी रंग चोरले ?

न्हात्याधुत्या मातीनं
देखियलं सपन
हरभया काकना
हळदीचा सुकून !!

न्हात्याधुत्या मातीचे
भाळ कोनी गोंदले ?
नादावले आभाळ
काठावर झुकले !!!

खुणाविते चन्द्रावळ...

हिरवळ हिरवळ
रेशमाच्या जावळाची
अगंभर सळसळ..

हिरवळ हिरवळ
पाखरांच्या पंखावर
थरथरते आभाळ...

हिरवळ हिरवळ
बाभळीच्या दिवाळीची
पितांबरी झुळझुळ...

हिरवळ हिरवळ
काळजात काळविते
विषभरे काळेजळ...

हिरवळ हिरवळ
डोळाभर तुऱ्बली
दहादिशांची ओंजळ...

हिरवळ हिरवळ
काजळाच्या डोळियांची
खुणाविते चन्द्रावळ...

घर

आपणच आपल्या घरात

‘आश्रित’ होतो

तेव्हा

‘घर’ या शब्दकोशातील

शब्दांचा अर्थ शोधित

रानोमाळ भटकावे लागते

वनवारसी होऊन.

आणि

अचानक भेटतो

तो म्हातारा

‘घर देता का घर?’

म्हणत

दारोदारी वणवणणारा...

...

थकून भागून

कधीतरी

वाभळीच्या सावलीत

निवान्त झोपलेला

आणि

अचानक ओंजळीत येतं

स्वप्नातलं घर

कर्धीच न हरवणारं...

•

कोण वाजवी पैंजण ?

आज वारा चेतावला
जीव झाला जाईजुई
अंगभरून झुरते
देवघरात समई...

असरा वारा चेतावला
शिंगिषाचे डोळे जड
पायतळी पानोपार्ना
आठवांचे फाटे शीड...

चेतावला वारा वारा
प्राणभरा काठोकाठ
फांदीफांदीला फुटवा
डोळा उघडतो दंठ...

आज वारा चेतावला
नुरे पदराचे भान
दक्षिणाच्या दारातृन
कोण वाजवी पैंजण ?...?

थिजणारी पाने आणि अपंग स्वप्ने

तुझ्या घनगार्द
सावळ्या पाठीचे रसरशीत
ताजे पान
अथंग उन्हाळे हिवाळे झेलून
आतल्या आत
थिजत चाळुलेय
माझे उत्फुहळ गुवरे गाल
त्यावर टेकीत
हजारो चांदण्या रेखण्याचा
माझा छंद मात्र
अजूनही थकलेला नाही.

....
पण

या आताच्या उत्तरात्री, मलाही उमगलेय
उल्कापाताचे सत्य,
आणि
पुनर्जन्माच्या साखळीचे अपंग स्वप्न
जे हरेकाच्या मनात उगवतेच
हरलीगत !

....
शेवटी एकाच कॅसेटच्या दोन बाजू
आतल्या आत थिजणारी पाने
आणि
पुनर्जन्माची अपंग रवप्ने...

नवा गणराज

कुणी सांगितलं तुला
की
देव्हान्यातला चंदनी गणपती
मी विकलाय महणून ?
अष्टभोगांनी तृप्तावलेले
ते भाद्रपदी दिवस
आणि
जळत्या कापरासारखी
घरभर दरबळणारी तू

....
आई ग ५
मीही
तुझ्या गणराया शेजारी मांडलाय
नवा गणराज.
गणराज,
मार्तीच्या माणसाना
जागरीत जाणारा
गणांचा पती
आणि
त्याच्या समोर उभी आहे
मी
जळत्या कापरागत
उजळत जाणारी....

अशा फूलभेटी साठी

पुरे अशी डोळाभेट
बोलही होतील मुके
तुझ्या माझ्या दुराव्याचे
पाणावेल दाट धुके

अशा फूलभेटी साठी
कळी फुलणे सोसेल
सुकलेत्या मंजुळांची
मूळ...माती ओलावेल

तुझ्या श्वासांचे रवरिनिक
माझ्या उगवत्या दारी
आकाशांचे आश्वासन
दाटे धरणीच्या उरी

प्रीतीगाथा गोंदवली
जरी अंगअंगावर
तुझ्यासाठी फाडली मी
पदराची उर्भी चीर.

दोन सवाल... (कै. अनामिकेचे)

आत्मा चालला उपासी
दूर दूरच्या गावाले
माय मातीच्या कानात
दोन सवाल पुणिले

गाठ गाठ पदराला
बल्या बढाळ बळखी
माती मातीला मिळता
पुढे निघाली पालखी

पालखीत कोन राणा ?
त्याले काय रूप रंग ?
कुन्या जातीचा पालव
आता डुईवर सांग... !!

कुकवाच देन..घेनं
काया मन्यांचा वायदा
परदेसी पराईण
तिले कोनाचा कायदा ?...?

काया मातीची वाकल
आता मागंच फिटली
आभायाच्या अंतरान
येक जखम गोंदली.. !!!

वेडगाणे

एक आहे झाड माझे त्याच झाडाच्या उराशी	पावसानी पेटणारे गुंफले मी वेडगाणे
एक आहे गाव माझे त्याच गावाच्या शिवेला	सावन्यांनी सांजणारे बांधले मी वेडगाणे
एक माझा सूर साधा त्या सुरांच्या सांगती	उजळताना कापणारा छेडले मी वेडगाणे
एक माझी मीच...मीही श्वास उसवित धावताना	दो निरांना कळवणारी रपलेले वेडगाणे

मी: १९९९...१४...२००९...३००३ वर्गैरे

आज

मी एक बाईच !

सर्व दिशातून...अष्टकोनातून
मला निरखणाऱ्यांसाठी,
होय तुझ्यासाठीही.

मी

एक मुक्त आदर्श स्त्री...

वगैरे...! वगैरे...!!!

पण,

सकीना.. अनु...मंगल...सायरा
विजू...कार्षी...कान्ता... लोरा
यांच्या सारखीच मीही.

'पुरुषार्थाशी' इंजुंजणारी

आणि तरीही

भुईतून वर डोकावणाऱ्या
कोंभा सारखी

मोकळ्या आकाशाला झेलणारी !!!

●

तो पर्यंत...

सप्त पातळात पोचलेल्या
वैराण मुळांच्या गर्भातून
माझ्या खांद्याफांद्यापर्यंत
सळसळत येने
ती कीड.

आणि कातरली जातात
पानांचीही स्वप्ने.
फुलायचे दिवसही
माना मोडून कलतात
सावनी उन्हात.

मग,
माझा सारंगाचा गुंधा
स्वतःलाच जोजावतो
मर्तिकाची सुरेल गाणी गात
आणि
वेड्या,
माझ्या लाडक्या वेड्याऽऽ
तू खुशाल मागतो आहेस
या विराट

विकल निष्पर्ण वृक्षाखाली उभा राहून
फळ,
ईव्हने चाखलेली ?
आता अंवढं तरी कर.
सरळ उचलून घे

व्हाईट होऊसमधल्या
दालनातला तो
रक्तवर्णी फोनचा
विषगर्भ
आंबट आकडा.
मग,
अंधाराच्या आदीम कळूलात
बुडून जाऊदेत सरेच आदिबंध.

...
पुन्हा एकदा
सुर्नात पहाटेसारखी
'ईव्ह' होऊन येईन मी
पण,
ज्ञानवृक्षाचे फळ
चाखण्या आधी
चिमणीच्या दातांनी
भरवीन
पहिला घास
तुला.
हो...तुला !!!
मग कदाचित्
उसंत मिळेल
वर्तमानपत्रातल्या अक्षरांना
माणसांच्या बातम्या छापण्याची
...
तो पर्यंत... !!!

घड्याळ

जेव्हा

लाखोंच्या श्वासांची स्पंदने
टाकतात उरकठवून...

तेव्हा

चित्रगुमाच्या भिंतीवरचे घड्याळही
उताणे पडते
जमिनीवर विरक्टून.
३० सप्टेंबर १९९३ ची पहाट
तीन वाजून '१६ मीनटे...

आज वर्ष उल्टून गेलय.

प्रचंड महापूर वाहून जावा तसे
वाहणारे क्षण... प्ररंग... माणसे.... शब्द...
संरथ्या... आश्वासने... वाहने... पुढारी... नटनव्या
वगेरे वगेरे !!!

इन्द्राच्या प्रशासनान
रुळलेला चित्रगुम वाट पहातोय
एखाद्या 'एनजीओ' ची
कालचे घड्याळ
पुन्हा एकदा
भिंतीवर चालते करण्यासाठी !

पुन्हा जन्माला येतेय सीता...

संत्र्याची साल सोलावी
तसे
कपडे सोलून काढताना
खरंच का तुला सापडले मी ?
मनूने पहिली स्मृती लिहीली
त्याच रात्री
तू फोडून टाकलेस पडदे
तुझ्या
क्षकिरणाकित नजरेवरचे.

...
विच्चारा खोमेनी
अजूनही चादर कवटाळून वसलाय.
त्याला काय माहित
अंगभर गुंडाळलेत्या वसांआड असतात
गव्हाळ रेशमी मांडया
आणि
घनदाट छातीचे सुगंधी फुलोर

...
क्रौंच पक्षांच्या आक्रंदनाने
कळवळणारा वाल्मिकी
त्यालाही दिसली
आयतरननी जानकी !!

रावणाच्या अभिलाषेचा
गंध धुवून काढण्यासाठी
तृ
लोटलंस मला अग्नीच्या
मगरमिठीत !!

.....

माझ्या कातडीचे लिलाव
चौरस्त्यावर मांडलेस
वयाचे हिशेब मांडीत.
आणि तरीही
प्रत्येक जन्मात
सात जन्मांचे वायदे करून
तुझ्याच अंगणात बहरले
जन्मोजन्मी
तुळस होऊन.
पण आज,
तळाशी पुरलेली
व्यासांची आर्द्र हाक जागी झार्लीय
“हे भाविनी
हे अग्निकन्ये
हे मनरिवनी !!!”
आणि
दगडी वृद्धावनाचे चिरे फोडून
पुन्हा एकदा जन्माला येतेय
'भूमिकन्या' सीता
नवे रामायण लिहीण्यासाठी...

चैतन्याचे सैंधवी झाड

फक्त

माझ्याच

गर्भाशयातून उगवलेले

ते रैंधवी चैतन्याचे

उत्फुल्ल हिरवे झाड

कधीं पासून

मातीत माथा खुपसून वसलेय ?

काही अंदाज ?

बहुदा

ईव्हने जीवन-वृक्षाचे पहिले फळ चाखले

किंवा

कुंतीने नाळ कापलेले बाळ

मुका घेऊन

टोपलीतून गंगेन सोडले

किंवा

एकवस्त्रा दौपदीने भर सभेत भीष्माला

सवाल सोडले

तेव्हा पासून ? ..?

अर्थात हे सारे अंदाजच.

‘बीज-पेरक’ सूर्यमुत्रांच्या साम्राज्यात

हे अंदाज बांधण्याची मुभा

आज

एकवीसाव्या शतकात प्रवेशताना मिळतेय,

हेही नसे थोडके !!

अगदी आत्ताच्या वर्तमानपत्रात

फारच वरी वातमी
कलोनिंगची.
मग
कदाचिन
एकतिराच्या शतकात प्रवेशताना
ते सैधवी चैतन्याचे झाड
थेट माश्यापर्यंत चुडून गेलेले असेल
मार्तान
रामापत्नी सीतामाई सारखे.

.....
आणि
मग उद्या
त्या सैधवी चैतन्य-वृक्षाची वातच नसरे !!
कलोनिंग किरणांतून उगवत राहतील
कोटीकोटी सूर्यपुत्र

.....
मग परवा
कदाचिन
एकावन्द्राच्या शतकात
धांडोळावे लागेल
'सी-रूक्त'
आणि नेवा
दगडी प्रकाशाच्या पिरॅमिडरसमधून
रासपडतील
अक्षर
अमृता, शहाबानो, ग्रेर किंवा भंवरीवाईच्या
रकाने लडवडलेली.

कुणी सांगावे ?...?

मग,

पुन्हा एकदा उत्खनन

सिंधू संस्कृताचे

सूर्य संस्कृतीच्या अधिपत्न्याखाली !!!

गङ्गाल माझ्या मुतकीची

अंधार सोसण्याची	सांगू नये कहाणी
निष्प्रिंख पाखरांनी	गाऊ नयेन गाणी
चुनडीत बांधलेल्या	गाथा उदारसवाण्या
हाटात मांडलेल्या	ओल्या कबंध-वेणा
निस्पंद रान अवधे	पानात पेटताना
सूर्यारस्त जाहल्याची	आळवू नये विराणी
जन्मोत्सवी कळांनी	आभाळ गोंदवीले
वक्षातल्या दुधाचे	विकळे रतीव सगळे
शब्दात धुमसणाऱ्या	वाञ्यास कोंडताना
उधळून वाहनारे	आडवू नयेच पाणी
होऊन नग्रेरेखा	फेळून वस्त्र हिरवे
भेगाळत्या करांनी	सोळून गर्भ हळवे
आकाश भोगण्याचा	उन्मेष थाटताना
पंखासवे फुटोनी	यावी पहाट गाणी

निधरि

या मार्तीच्या हृदयामधली स्वप्ने करू साकार
सामान्याच्या जगण्यासाठी एक नवा आधार
हा अमुचा निधरि ॥

ग्रीष्म झालांनी करपून गेली
धरणीच्या हृदयातील गाणी
पर्णहीन झाडांच्या ओर्ठी
मुक्या नभांची सुन्न कहाणी

भगीरथाचे हात हजारो
दर्तील नवा आकार
मार्तीच्या ओठातून फुटर्नील
प्रतिभेचे ओंकार ....

श्रमलक्ष्मीची इथे प्रतिष्ठा
समानतेवर जीवन निष्ठा
कवेत घेऊन दिगंत जाऊ
नव्या दिशांनी शोधित वाटा

खडकावरती उगेल नवती
आम्हा आर ना पार
आभालातून झेपत येईल
उन्मेषाची धार....

माणुसकीची इथे लावणी
सौहार्दाची सत्य पेरणी
हृदयामध्ये राम रहिम अन्
ओठावरती कबीरवाणी

महावीर येशू गांधीचा
सत्याचा आधार
बुद्धाच्या कंरूणेने भिजली
हृदये अपरंपार

३

गीत नवे...

गीत नवे मंत्र नवे क्षितीज मोकळे
स्वप्नांना फुटले हे पाय कोवळे...

स्वेदाचा वेद नवा मुक्त स्वरे गाऊया
सूर नवा ताल नवा शब्द नवा झेलुया
रूप नवे रंग नवे छंद आगळे....

मंत्र नवा ऐक्याचा उच्च नीच ना कोणी
अश्रुंनी मिटवुया कतुके पुराणी
इथे..तिथे..दूर...जवळ शब्द मावळे...

ध्येयधुंद प्राणांचे गीत नवे गाताना
रंग..गंध स्वप्नांचे श्रमातुनी फुलताना
तनामनावर तरंग स्फूर्तींचा झुले...

मी वो कोन्या नसीबाची ?

त्यांनी इच्यारलं माले
कोनाच्या तू नसीबाची
नवऱ्याच्या की बापाच्या
कुना कुनाच्या हिश्याची ?

बीज पेरनाच्याची की
आभाळाच्या भरूशाची ?
त्यांनी इच्यारलं माले
कोनाच्या तू नसीबाची

कंदी बापाची दावन
नवऱ्याचं पायतन
पोरावांच्या अंगनात
बिन मोलाचं लोटनं

त्यांनी इच्यारलं माले
कोनाच्या तू नसीबाची
नवऱ्याच्या की बापाच्या
पोरावांच्या हिसेबाची ?

....
बीज पेरनाच्यानं ग ६
पीक खुडूनिया नेलं
बिन भरोशाची माया
दग दावूनिया गेलं

तुझी तुलेच सोबत
करपल्या काळजाची
मीच इचारलं मले
कोनाच्या मी नसीबाची ?

....

गुलबासाच्या फुलाले
कोनी दिला लाल रंग ?
जाईजुईच्या फुलाले
रसमाचं गोरं अंग ?

फळ कोनी रसाळले ?
दाने दुधानं भरले ?
रानचाफ्याच्या कुपीत
गंध भरूनिया दिले ?

....

बीज वाच्यानं आनीलं
आभाळाची वली माया
न्हाई डोलणी भुईनं
कोन निर्मिल ही काया ?
कोन निर्मिल ही माया ?

वाच्या पावसाच्या संग
तुही संगत मोलाची
माही संगत मोलाची
तृ वो तुज्या नसीबाची
मी वो माझ्या नसीबाची !!!

शैशव-चाहूळ :

१९५७ ते १९५९ या काळातील कविता

चाहूळ...

अनुभूतीचा गंध गारवा
मनासं माइया झुरवत जाई
स्पर्शानून बहरे गुलमोहर
धुंद..धुंद मन थरकत जाई

न्या धुंदीची नशा आगळी
नशेत लपली व्यथा वेगळी
व्यथेत असते एकच जाणीव
ओलांडून मी आले शैशव

•
कविता गजाआडच्या /८९

छोरी...

गाभुळल्या चिंचेची ग	चव आहे ओठावर
चिमणीच्या दातांनी अन्	उष्टावली कैरी कोर
सोनेरी केसांचा दंगा	अजूनही सतावतो
अवखळ पाण्यातला	खोटेपणा का डाचतो ?
उन्हातल्या उनाडक्या	बागेतली चोर कैरी
मारातली अर्धांगी तू	आठवते वेढी छोरी
जग आता पलटले	यौवनाची होशी राणी
परी तुझ्या ओठी गातो	भिजलेली झिम्मागाणी...

शोध

सदाचीच मी सदा धुंडते
अनोळखी तळ त्या डोहाचा
संगत घेऊन दीप रूपेरी
पापणीतल्या निळ्या क्षणांचा

अंधाराच्या कणाकणातून
झिरपत असते माझे मीपण
मलाच नसते जाणीव माझी
माझ्या भवती माझे रिंगण

सदाचीच मी सदा धुंडते
अनोखी तळ त्या डोहाचा
माझ्यातील मी असते डोईच
कसा दिसावा तळ माझा मज ?

चिमणी

भिजलेल्या पंखातली
सुकवित गार ओल
थरथर सावरीत
चिमण्या जीवाचा तोल...

चिमणाच जीव भोळा
चिमणेच मऊ पंख
आभाळाच्या फांदीवर
सावरिते ओला डंख

रांगत्या उन्हाच्या बटा
कधी मधी उडाव्यात
भिजलेल्या चिमणीचे
पंख जरा सुकावेत....

•

चल गाठाया क्षितीज

तुझे सुख माझे सुख
दोन वेलींचा हिंदोळा
उमलत्या कळीवर
थेंव दवाचा गोठला...

हलताना झुलताना
झाली निरंग वेदना
आभाळाच्या अंतराला
हात लागता लागेना

झुकत्या मनाचा तोल
सावरता आवरेना
भुईच्या प्राणाचे मोल
हाती मागता येईना

तुझे सुख माझे सुख
दोन वेलींचा हिंदोळा
चल गाठाया क्षितीज
क्षण केव्हाचा थांवला

संध्या

कशास संध्ये मिरविसी तोरा
‘सौंदर्याची मी सप्राङ्गी !!’
कशास संध्ये धुंद होऊनी
गासी गीते तव सुषमेची...

कशास मिरविसी डौल उगा हा
उमलविते मी कळ्या पाकळ्या
कशास संध्ये डौल मिरविसी
‘प्रीतीची मी मादक राणी’

नकोस संध्ये मिरवूस तोरा
उदरी तव ग काळ निशाणी
भयाण कातर काळ्रात्रीची
असंख्य पापांची तृ जननी...

आज...

रात्र चांदणी मलूळ झाली
उदासवाणी आज पौर्णिमा
प्रातीसुधेच्या मधुर प्राशनी
आज न रंगे लाल रक्तिमा...

वारस्तवलेला...यांत्रिकतेला
फितूर झाली कविची प्रतिमा
करवंदीच्या जाळीमागे
अश्रू ढाळी आज चन्द्रमा...

•

कविता गजाआडच्या /११

झिम्मा

अजून घुमतो मनात झिम्मा
खळखळते अन् काचापाणी
उनाडक्यातील मजा चोरटी
घालित पिंगा दावी निशाणी...

वळचणीतली जमाडीजम्मत
चिंचेवरचा गाभूळ टवका
खुल्या दिलांची निरंग संगत
रंगत असते चुकवित धाका...

पाइरेतल्या मणीथेबांचा
स्पर्श गारवा हुकवित.. चुकवित
रंगखड्यांच्या गूढ गुहांची
गुस वाट अन शोधित... शोधित...

शब्द परवली अजून तेथे
तिथेच मीपण झिंगझिंगते
बालमनाच्या वळचणीतली
चिमणी आठव रंगरंगती...

ओलसर वाळूतून

ओलसर वाळुतून
उभारले घरकूल
वाळूवर उमटली
चिंब मिजली पावल...

द्वासळले घरकूल
आज पावले वाळली
योवनाच्या चाहुलीत
जवळिक दुरावली

•

ग्रामीण-अर्धग्रामीण भागातल्या स्त्रियांना त्यांच्या अनंतप्रकारच्या अडचणीचे डोंगर पार करण्यासाठी हात देताना, थकून अगतिक झालेल्या माय-बहिणीमध्ये उमेदीची पेरणी करताना, त्यांना स्वावलंबी बनवण्यासाठी निरनिराळे उद्योग उभे करताना, त्यांना केवळ 'देहस्विनी' पणात जखडून टाकणाऱ्या मानसिकतेचे आतले-बाहेरचे, मनातले-जनातले बंध खंबीरपणे पण हळुवार हातांनी सोडवून त्यांना 'मनस्विनी' म्हणून आपल्या पायावर उभ्या करताना, बाईच्या जातीचे अनेक बरे वाईट अनुभव शैलाताईचे संवेदनशील मन टिपत आले आहे. आपले स्वतःचे आयुष्य सुस्थितीत आणि सुरक्षित असले तरी समाजातल्या एकूण स्त्रियांची कोंडी आणि घुसमट त्यांना अस्वस्थ करीत राहिली. त्या उपेक्षितांची वेदना शैलाताईनी सहवेदना म्हणून अनुभवली. त्यांची 'मनस्विनी' म्हणून घडण होत असतानाचे खंबीर बळही अनुभवले अशा व्यापक स्त्री सहानुभवातून शैलाताईची कविता जन्माला आली आहे.

- डॉ. तारा भवाळकर

पवन प्रकाशन, परभणी.

मूल्य : रु ६०/-